ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΡΙΣΤΕΙΑΣ JEAN MONNET
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

JEAN MONNET EUROPEAN CENTRE OF EXCELLENCE
NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837

Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΜΗ ΕΠΑΝΑΠΡΟΩΘΗΣΗΣ (NON-REFOULEMENT) ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΩΝ PUSHBACKS ΣΤΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ

Χρίστος ΔΑΡΗΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ 2026

Copyright 2026

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΡΙΣΤΕΙΑΣ JEAN MONNET
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Δαμάρεως 68, 116 33 Αθήνα
Τηλ. 210 7220508
Email: jmcenter-athens@pspa.uoa.gr, www.jmce.gr

All rights reserved

Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet δεν υιοθετεί πολιτικές ή άλλες θέσεις. Καταβάλλει, μάλιστα, προσπάθεια να παρουσιάζονται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του και στο μέτρο του δυνατού όλες οι υπάρχουσες απόψεις. Οι αναλύσεις και οι γνώμες που δημοσιεύονται σε όλες τις εκδόσεις του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας Jean Monnet θα πρέπει να αποδίδονται αποκλειστικά στους ίδιους τους συγγραφείς και να μην θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του Κέντρου, του Διοικητικού Συμβουλίου του, της διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει την αρχή της μη επαναπροώθησης (non-refoulement) ως θεμελιώδη κανόνα του διεθνούς δικαίου των προσφύγων και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αναλύοντας παράλληλα τις σύγχρονες προκλήσεις που θέτουν οι πρακτικές pushbacks στα εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μέσω συστηματικής μελέτης του νομικού πλαισίου — από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 έως τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ — και εμπειρικής τεκμηρίωσης από διεθνείς οργανισμούς και δικαστικές αποφάσεις, η εργασία καταδεικνύει ότι οι πρακτικές pushbacks συνιστούν σαφή παραβίαση τόσο του διεθνούς όσο και του ευρωπαϊκού δικαίου.

Οι στόχοι της εργασίας είναι τριπλοί: πρώτον, να χαρτογραφηθεί το κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής· δεύτερον, να αποτυπωθούν οι τεκμηριωμένες παραβιάσεις σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Κροατία και η Ουγγαρία· και τρίτον, να αξιολογηθεί η επάρκεια των υφιστάμενων μηχανισμών λογοδοσίας, συμπεριλαμβανομένης της νέας Συμφωνίας Μετανάστευσης και Ασύλου του 2024.

Λέξεις-κλειδιά: *non-refoulement, pushbacks, σύνορα ΕΕ, Σύμβαση Γενεύης, Frontex, ανθρώπινα δικαιώματα, άσυλο, συλλογικές απελάσεις*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ 7

2. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΜΗ ΕΠΑΝΑΠΡΟΩΘΗΣΗΣ 9

2.1 Ιστορική Εξέλιξη και Κωδικοποίηση 9

2.2 Περιεχόμενο του Άρθρου 33 της Σύμβασης Γενεύης 1951 9

2.3 Η Αρχή ως Κανόνας Εθιμικού Διεθνούς Δικαίου 10

2.4 Προστασία μέσω του Δικαίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 11

3. Η ΑΡΧΗ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ 12

3.1 Ενσωμάτωση στο Ενωσιακό Δίκαιο 12

3.2 Ο Ρόλος του Frontex 12

4. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ PUSHBACKS ΣΤΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ΕΕ 14

4.1 Ορισμός και Τυπολογία των Pushbacks 14

4.2 Τεκμηριωμένες Περιπτώσεις — Ελλάδα 14

4.3 Τεκμηριωμένες Περιπτώσεις — Κροατία 15

4.4 Τεκμηριωμένες Περιπτώσεις — Ουγγαρία και Άλλα Κράτη-Μέλη 16

5. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ 17

6. Η ΝΕΑ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ (2024) 19

7. ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΛΟΓΟΔΟΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ 20

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 21

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 23

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μετανάστευση και η προσφυγική κρίση αποτελούν αναμφισβήτητα μία από τις πλέον ορατές και επίμονες ανθρωπιστικές προκλήσεις της εποχής μας. Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα στοιχεία της Υπάτης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), έως το τέλος του 2024 περισσότεροι από 123 εκατομμύρια άνθρωποι παγκοσμίως βρίσκονταν σε κατάσταση αναγκαστικής εκτόπισης, συμπεριλαμβανομένων προσφύγων, αιτούντων άσυλο και εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων — αριθμός που ξεπερνά κάθε προηγούμενο μεταπολεμικό ρεκόρ.[1]

Απέναντι σε αυτή τη μαζική ανθρωπιστική πρόκληση, το διεθνές δίκαιο έχει αναπτύξει δεσμευτικούς μηχανισμούς προστασίας, με επίκεντρο την αρχή της μη επαναπροώθησης (non-refoulement).[2] Η αρχή αυτή αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του διεθνούς δικαίου των προσφύγων: απαγορεύει σε κάθε κράτος να επιστρέψει πρόσφυγα ή αιτούντα άσυλο σε χώρα όπου διατρέχει σοβαρό κίνδυνο δίωξης, βασανισμού ή θανάτου.[3]

Τα τελευταία χρόνια, πολυάριθμες αναφορές κυβερνητικών και μη κυβερνητικών οργανισμών, δημοσιογραφικές έρευνες και αποφάσεις δικαστηρίων τεκμηριώνουν την ευρεία χρήση των λεγόμενων pushbacks — πρακτικών αναγκαστικής επαναπροώθησης μεταναστών και προσφύγων, συχνά πριν αυτοί αποκτήσουν οποιαδήποτε πρόσβαση σε διαδικασίες διεθνούς προστασίας.[4] Χώρες όπως η Ελλάδα, η Κροατία, η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Βουλγαρία έχουν κατηγορηθεί για συστηματική εφαρμογή τέτοιων πρακτικών, οι οποίες πολλάκις συνοδεύονται από βία και εξευτελιστική μεταχείριση.[5]

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται ως εξής: αρχικά αναλύεται το διεθνές και ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο της αρχής, στη συνέχεια τεκμηριώνονται οι πρακτικές παραβίασης, εξετάζεται η σχετική νομολογία, αξιολογείται η νέα Συμφωνία Μετανάστευσης και Ασύλου της ΕΕ (2024), και τέλος διατυπώνονται συμπεράσματα και προτάσεις

[1] UNHCR (2024), Global Forced Displacement Report 2024. https://www.unhcr.org

[2] Geneva Convention 1951, UNTS vol.189 p.137, Article 33. https://www.unhcr.org/en-us/3b66c2aa10

[3] UNHCR (1997), Note on the Principle of Non-Refoulement. https://www.refworld.org/docid/438c6d972.html

[4] EPRS (2025), Addressing pushbacks at EU external borders, PE 772882. https://www.europarl.europa.eu

[5] Danish Refugee Council/PRAB (2025), Pushback Report January 2025. https://drc.ngo

πολιτικής. Μεθοδολογικά, η εργασία βασίζεται στην ανάλυση πρωτογενών πηγών (διεθνείς συνθήκες, νομολογία, εκθέσεις διεθνών οργανισμών) και δευτερογενούς επιστημονικής βιβλιογραφίας.

2. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΜΗ ΕΠΑΝΑΠΡΟΩΘΗΣΗΣ

2.1 Ιστορική Εξέλιξη και Κωδικοποίηση

Η αρχή της μη επαναπροώθησης δεν γεννήθηκε στη μεταπολεμική περίοδο, όπως συχνά υποτίθεται. Οι ρίζες της ανιχνεύονται ήδη στη Σύμβαση του 1933 «Περί Διεθνούς Καθεστώτος των Προσφύγων», η οποία, αν και περιορισμένης γεωγραφικής εμβέλειας, διατύπωσε για πρώτη φορά την απαγόρευση απέλασης ή επαναπροώθησης νόμιμα διαμενόντων προσφύγων. Η εμπειρία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και οι άνευ προηγουμένου μαζικές εκτοπίσεις πληθυσμών κατέστησαν επιτακτική τη δημιουργία ενός συνεκτικού, δεσμευτικού νομικού πλαισίου.

Η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) αναγνώρισε στο άρθρο 14 το δικαίωμα αναζήτησης ασύλου, θέτοντας τις βάσεις για τη νομοθετική εξέλιξη που ακολούθησε.[6] Αποκορύφωμα αυτής της διεργασίας υπήρξε η υιοθέτηση της Σύμβασης της Γενεύης στις 28 Ιουλίου 1951, η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 22 Απριλίου 1954.[7]

Αρχικά, η Σύμβαση αφορούσε γεωγραφικά και χρονολογικά περιορισμένο αριθμό προσφύγων. Η επέκτασή της σε παγκόσμια κλίμακα επιτεύχθηκε με το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1967, το οποίο κατήργησε κάθε γεωγραφικό ή χρονικό περιορισμό.[8] Σήμερα, η Σύμβαση έχει κυρωθεί από 149 κράτη, ενώ ακόμη περισσότερα δεσμεύονται από τους κανόνες της ως εθιμικό διεθνές δίκαιο.[9]

2.2 Περιεχόμενο του Άρθρου 33 της Σύμβασης Γενεύης 1951

Το ουσιαστικό περιεχόμενο της αρχής αποτυπώνεται στο άρθρο 33(1) της Σύμβασης, το οποίο ορίζει: «Κανένα Συμβαλλόμενο Κράτος δεν θα απελαύνει ή επαναπροωθεί [refouler] έναν πρόσφυγα με οποιονδήποτε τρόπο στα σύνορα εδαφών όπου η ζωή ή η ελευθερία του θα απειλείτο λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε

[6] UDHR, UN GA Res.217A(III), 10 December 1948, Article 14.

[7] Geneva Convention, 28 July 1951 — ισχύς 22 Απριλίου 1954.

[8] Protocol Relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, UNTS vol.606 p.267.

[9] UNHCR, States Parties to the 1951 Convention. https://www.unhcr.org

συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ή πολιτικής γνώμης».[10] Η διάταξη αυτή αντανακλά μια συνειδητή επιλογή: την προστασία της ανθρώπινης ζωής και ελευθερίας ως πρώτη προτεραιότητα.

Η UNHCR ερμηνεύει τη διάταξη με ευρύ τρόπο: καλύπτει όχι μόνο την τυπική «απέλαση» αλλά κάθε μορφή αναγκαστικής επιστροφής, συμπεριλαμβανομένης της απόρριψης στα σύνορα (rejection at the frontier), της παρεμπόδισης στη θάλασσα (interception at sea) και της έμμεσης επαναπροώθησης μέσω τρίτης χώρας.[11] Κρίσιμο στοιχείο δεν είναι η τυπική νομική κατάσταση του ατόμου, αλλά ο ουσιαστικός κίνδυνος που αντιμετωπίζει στη χώρα προορισμού.

Το άρθρο 33(2) προβλέπει εξαιρέσεις για πρόσφυγες που θεωρούνται απειλή για την εθνική ασφάλεια ή έχουν καταδικαστεί τελεσίδικα για ιδιαίτερα σοβαρό έγκλημα. Ωστόσο, οι εξαιρέσεις αυτές ερμηνεύονται συσταλτικά.[12] Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει επανειλημμένως ότι η απαγόρευση βασανισμού κατά το άρθρο 3 ΕΣΔΑ είναι απόλυτη — χωρίς εξαίρεση, ακόμη και για λόγους εθνικής ασφάλειας.[13]

2.3 Η Αρχή ως Κανόνας Εθιμικού Διεθνούς Δικαίου

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η ευρέως αποδεκτή άποψη ότι η αρχή της μη επαναπροώθησης έχει αναχθεί σε κανόνα εθιμικού διεθνούς δικαίου. Αυτό σημαίνει ότι δεσμεύει όλα τα κράτη, ανεξαρτήτως εάν έχουν κυρώσει τη Σύμβαση του 1951 ή άλλα σχετικά κείμενα.[14] Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν μάλιστα ότι η αρχή έχει αναχθεί σε κανόνα jus cogens — αναγκαστικό κανόνα από τον οποίο δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση.[15]

Η νομολογιακή επιβεβαίωση της θέσης αυτής απαντάται σε αποφάσεις πλήθους διεθνών οργάνων. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, η Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων και το ΕΔΔΑ έχουν επιβεβαιώσει ότι η υποχρέωση μη επαναπροώθησης

---

[10] Geneva Convention, Article 33(1).

[11] UNHCR (2007), Advisory Opinion on Extraterritorial Application of Non-Refoulement. https://www.refworld.org/docid/45f17a1a4.html

[12] Geneva Convention, Article 33(2).

[13] ECtHR, Chahal v. United Kingdom, no.22414/93, 15 November 1996, §§79-80.

[14] D'Angelo (2009), Vanderbilt JOTL 42(1) 279-316. Kim (2017), Leiden JIL 30(1) 49-70.

[15] Harvard ILJ (2022), Non-Refoulement and Its Erga Omnes Partes Character. https://journals.law.harvard.edu/ilj/

υπερβαίνει τα στενά όρια της Σύμβασης του 1951 και ενσωματώνεται στα ευρύτερα κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.[16]

2.4 Προστασία μέσω του Δικαίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Η αρχή ενισχύεται σημαντικά από το σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε παγκόσμιο επίπεδο, το άρθρο 7 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη μεταχείριση,[17] ενώ η Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων (CAT) του 1984 ορίζει ρητά στο άρθρο 3 ότι κανένα κράτος δεν επιτρέπεται να απελάσει πρόσωπο σε χώρα όπου υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι να πιστεύεται ότι θα βασανιστεί.[18]

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το άρθρο 3 ΕΣΔΑ κρίθηκε από το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου (1989) ότι περιέχει σιωπηρή απαγόρευση επαναπροώθησης.[19] Έκτοτε, η εκτεταμένη νομολογία του Δικαστηρίου έχει αναπτύξει λεπτομερώς τα κριτήρια και τα όρια αυτής της υποχρέωσης.

[16] UN CAT Gen.Comment No.4 (2017). UN HRC Gen.Comment No.31 (2004), CCPR/C/21/Rev.1/Add.13.

[17] ICCPR, 16 December 1966, UNTS vol.999 p.171, Article 7.

[18] Convention Against Torture (CAT), 10 December 1984, UNTS vol.1465 p.85, Article 3.

[19] ECtHR, Soering v. United Kingdom, no.14038/88, 7 July 1989, §§87-91.

3. Η ΑΡΧΗ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

3.1 Ενσωμάτωση στο Ενωσιακό Δίκαιο

Στο εσωτερικό της ΕΕ, η αρχή της μη επαναπροώθησης ενσωματώνεται σε πολλαπλά επίπεδα. Το άρθρο 18 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων κατοχυρώνει το δικαίωμα ασύλου «σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης», ενώ το άρθρο 19 απαγορεύει ρητά τη συλλογική απέλαση και επιβάλλει την αρχή της μη επαναπροώθησης.[20] Το γεγονός ότι η ΕΕ έχει ενσωματώσει ρητά την αρχή στον υπέρτατο νομικό χάρτη της καθιστά κάθε παραβίασή της ακόμη πιο δυσεξήγητη.

Σε επίπεδο δευτερογενούς νομοθεσίας, η Οδηγία 2013/32/ΕΕ θεσπίζει εγγυήσεις για δίκαιη εξέταση αιτήσεων, η Οδηγία 2011/95/ΕΕ ορίζει τα κριτήρια χορήγησης διεθνούς προστασίας, και ο Κανονισμός Δουβλίνο ΙΙΙ (604/2013) ρυθμίζει την αρμοδιότητα εξέτασης μεταξύ κρατών-μελών.[21] Ο Κανονισμός Frontex (2019/1896) περιλαμβάνει ρητή υποχρέωση τήρησης θεμελιωδών δικαιωμάτων.[22]

Η Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασύλου (CEAS) έχει αποδείξει σημαντικές δομικές αδυναμίες. Ειδικά η κατανομή ευθύνης μεταξύ κρατών-μελών πρώτης εισόδου αναδείχθηκε ως ιδιαίτερα προβληματική, αποτελώντας ένα από τα κύρια κίνητρα για την ανάπτυξη παράνομων πρακτικών.[23]

3.2 Ο Ρόλος του Frontex

Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής (Frontex) ξεκίνησε με ετήσιο προϋπολογισμό 6 εκατομμυρίων ευρώ το 2005 και έφτασε τα 845 εκατομμύρια ευρώ το 2023, γεγονός που αντικατοπτρίζει τη σταδιακή επέκταση της εντολής και του ρόλου του.[24]

Ωστόσο, ο ρόλος του Frontex έχει τεθεί σοβαρά υπό αμφισβήτηση. Κοινές δημοσιογραφικές έρευνες κατέληξαν ότι ο Οργανισμός υπήρξε άμεσα συνεπλεγμένος ή παρευρέθη κοντά σε επιχειρήσεις pushback στο Αιγαίο. Η Human Rights Watch τεκμηρίωσε

[20] Charter of Fundamental Rights of the EU, OJ C 326, 26.10.2012, Articles 18 and 19.
[21] Directive 2013/32/EU, OJ L 180, 29.6.2013. Directive 2011/95/EU. Regulation 604/2013 (Dublin III).
[22] Regulation (EU) 2019/1896, OJ L 295, 14.11.2019.
[23] ECtHR, M.S.S. v. Belgium and Greece [GC], no.30696/09, 21 January 2011.
[24] Frontex, Annual Report 2023. https://www.frontex.europa.eu

ότι παρέλειψε για χρόνια να λάβει μέτρα για την πρόληψη ή διακοπή παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρά τις επανειλημμένες αναφορές της UNHCR.[2526] Το 2022, ο τότε Εκτελεστικός Διευθυντής Φαμπρίς Λεζερί παραιτήθηκε εν μέσω επικρίσεων — παραίτηση που λειτούργησε ως έμμεση παραδοχή αποτυχίας.

Ο νέος Κανονισμός Frontex του 2019 εισήγαγε τη θέση Αξιωματικού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Συμβουλευτικού Φόρουμ. Παρά ταύτα, οι οργανισμοί ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξακολουθούν να επισημαίνουν ότι οι εποπτικοί μηχανισμοί παραμένουν ανεπαρκείς και ότι ο Οργανισμός διστάζει να κάνει χρήση της εξουσίας αναστολής επιχειρήσεων (άρθρο 46), ακόμη και ενώπιον σαφών αποδείξεων παραβιάσεων.[27]

[25] HRW (2021), Frontex Failing to Protect People at EU Borders. https://www.hrw.org

[26] UNHCR (2021), Letter to Frontex Management Board, 1 March 2021.

[27] Regulation (EU) 2019/1896, Articles 109-111, Article 46.

4. Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΩΝ PUSHBACKS ΣΤΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ΕΕ

4.1 Ορισμός και Τυπολογία των Pushbacks

Δεν υπάρχει αδιαμφισβήτητος διεθνώς αποδεκτός νομικός ορισμός του όρου «pushback». Ο Ειδικός Εισηγητής του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα των μεταναστών τον έχει ορίσει ως την πρακτική «άμεσης επαναπροώθησης ατόμων σε τρίτη χώρα χωρίς παρεχόμενη πρόσβαση σε διαδικασίες διεθνούς προστασίας ή εξατομικευμένη αξιολόγηση των αναγκών προστασίας τους».[28] Στην πράξη, οι pushbacks εκτείνονται σε ένα ευρύ φάσμα παράνομων μορφών:

- Θαλάσσιες επαναπροωθήσεις: Φορτηγίδες ή σκάφη μεταναστών ωθούνται ή ρυμουλκούνται πίσω σε τουρκικά, λιβυκά ή άλλα ύδατα, με τρόπο που θέτει άμεσα σε κίνδυνο τη ζωή των επιβατών.
- Χερσαίες επαναπροωθήσεις: Ομάδες μεταναστών, συχνά μετά τη σύλληψή τους εντός κρατικής επικράτειας, επαναπροωθούνται στα σύνορα, συνήθως σε απομακρυσμένες και δύσβατες περιοχές.
- Αλυσιδωτές επαναπροωθήσεις (chain pushbacks): Καταγεγραμμένες αλληλουχίες επαναπροωθήσεων μεταξύ διαφορετικών κρατών, π.χ. από Ιταλία/Αυστρία, μέσω Σλοβενίας και Κροατίας, προς Βοσνία.
- Ομαδικές απελάσεις (collective expulsions): Μαζικές απομακρύνσεις χωρίς ατομική εξέταση, ρητά απαγορευμένες από το Πρωτόκολλο 4 της ΕΣΔΑ.

Η έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2025) αποτυπώνει με αμείλικτη σαφήνεια τις διαστάσεις του φαινομένου: οι οργανώσεις του δικτύου PRAB κατέγραψαν 120.000 περιπτώσεις pushbacks και συνοριακής βίας κατά τη διάρκεια ενός μόνο έτους (2023) — ισοδύναμο με περίπου 330 pushbacks ημερησίως.[29][30]

4.2 Τεκμηριωμένες Περιπτώσεις — Ελλάδα

Η Ελλάδα αποτελεί μία από τις χώρες με τον μεγαλύτερο αριθμό τεκμηριωμένων pushbacks. Η γεωγραφική της θέση ως χώρα πρώτης εισόδου και το εκτεταμένο θαλάσσιο

[28] UN Special Rapporteur on Migrants (2020), Report to HRC, A/HRC/44/42, §12.
[29] EPRS (2025) op.cit. p.4-5.
[30] PRAB/DRC (2025) op.cit. p.3.

σύνορο με την Τουρκία δημιουργούν αναμφίβολα ιδιαίτερες πιέσεις. Ωστόσο, καμία πίεση δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δικαιολογία για παραβίαση του διεθνούς δικαίου.

Τον Ιανουάριο του 2025, το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ομόφωνα, στην υπόθεση A.R.E. κατά Ελλάδος, ισχυρές ενδείξεις συστηματικής πρακτικής επαναπροώθησης τρίτων υπηκόων από την ελληνική επικράτεια πίσω στην Τουρκία.[31] Η υπόθεση Parvin A. αποτελεί άλλη χαρακτηριστική περίπτωση: η ενδιαφερόμενη κατέθεσε αναφορά στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ για έξι αναγκαστικές επαναπροωθήσεις από την Ελλάδα, τεκμηριωμένες μέσω ψηφιακών αποδείξεων από τη διεθνή ομάδα ερευνητικής αρχιτεκτονικής Forensic Architecture.[32]

Ιδιαίτερη βαρύτητα έχει η ναυαγία ανοικτά των Πύλων τον Ιούνιο του 2023, κατά την οποία χάθηκαν πάνω από 600 ζωές. Έρευνες οργανισμών όπως η Amnesty International και η Human Rights Watch υποδεικνύουν ότι οι αρχές ενδέχεται να παρεμπόδισαν έγκαιρες επιχειρήσεις διάσωσης.[33] Η υπόθεση ανέδειξε ότι η απουσία ουσιαστικής νομικής λογοδοσίας για τα pushbacks μπορεί να οδηγεί σε τραγικές και μη αναστρέψιμες ανθρωπιστικές επιπτώσεις.

4.3 Τεκμηριωμένες Περιπτώσεις — Κροατία

Η Κροατία έχει καταστεί ένα από τα πλέον αναγνωρισμένα παραδείγματα βίαιων pushbacks στην Ευρώπη. Από το 2016, η Human Rights Watch και άλλοι οργανισμοί τεκμηριώνουν συστηματικές πρακτικές βίαιης αναγκαστικής επαναπροώθησης προσφύγων στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και τη Σερβία.[34]

Στις 8 Οκτωβρίου 2021, οι κροατικές αρχές παραδέχθηκαν ότι αστυνομικοί τους συμμετείχαν σε περιστατικό pushback στα σύνορα με τη Βοσνία — παραδοχή που οδήγησε την Επίτροπο Εσωτερικών της ΕΕ Ylva Johansson να ζητήσει πλήρη έρευνα.[35] Το ECCHR

[31] ECtHR, A.R.E. v. Greece, January 2025. ECCHR (2025), Violence & Rightlessness at Europe's Borders. https://www.ecchr.eu

[32] Forensic Architecture/HRW/Amnesty Int. (2021-2023), digital documentation of Aegean pushbacks.

[33] Amnesty International/HRW (2023), Greece: Authorities Let Migrants Drown, June 2023.

[34] HRW (2020), Croatia: Violence, Pushbacks at EU Border. https://www.hrw.org

[35] Statement by Commissioner Johansson, 8 October 2021. EPRS (2025) op.cit. p.11.

έχει υποβάλει αίτηση ποινικής δίωξης εκ μέρους τεσσάρων προσφύγων που υπέστησαν βίαιη μεταχείριση — συμπεριλαμβανομένης σεξουαλικής βίας — κατά τη διάρκεια pushback.[36]

4.4 Τεκμηριωμένες Περιπτώσεις — Ουγγαρία και Άλλα Κράτη-Μέλη

Η Ουγγαρία υπήρξε η πρώτη χώρα κατά της οποίας το Δικαστήριο της ΕΕ (ΔΕΕ) εξέδωσε σαφή καταδίκη για παραβίαση του ενωσιακού δικαίου ασύλου, τον Δεκέμβριο του 2020.[37] Ο Frontex ανέστειλε τις επιχειρήσεις του στη χώρα μόνο μετά από αυτή την καταδίκη — παράδειγμα της καθυστέρησης με την οποία οι θεσμοί αντιδρούν παρά τη χρόνια τεκμηρίωση παραβιάσεων.

Η Πολωνία, στο πλαίσιο της εργαλειοποίησης της μετανάστευσης από τη Λευκορωσία, υιοθέτησε πολιτική pushbacks στα σύνορα.[38] Το Δίκτυο PRAB τεκμηριώνει 176 υποθέσεις αλυσιδωτών pushbacks σε μία μόνο εξεταζόμενη περίοδο, με άτομα να επαναπροωθούνται αναγκαστικά διαμέσου πολλαπλών συνόρων μέχρι να εξέλθουν εκ του εδάφους της ΕΕ.[39]

[36] ECtHR, M.H. and Others v. Croatia, nos.15670/18 et al., 18 November 2021. ECCHR (2025) op.cit.
[37] ECJ, Case C-808/18, Commission v. Hungary, 17 December 2020, ECLI:EU:C:2020:1029.
[38] PRAB (2025) op.cit. p.12. ECtHR, M.K. and Others v. Poland, nos.40503/17 et al., 23 July 2020.
[39] PRAB (2025) op.cit. p.14-15. Greek Council for Refugees/PRAB (2021), Push back of responsibility.

5. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Το ΕΔΔΑ αποτελεί τον κύριο δικαιοδοτικό φορέα που έχει ασχοληθεί με ζητήματα pushbacks και παραβίασης της αρχής της μη επαναπροώθησης στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Η νομολογία του έχει διαμορφωθεί μέσα από μια σειρά αποφάσεων-ορόσημων.

Hirsi Jamaa και άλλοι κατά Ιταλίας (2012)

Η πλέον σημαντική απόφαση στον τομέα των θαλάσσιων pushbacks. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Ιταλία παραβίασε το άρθρο 3 ΕΣΔΑ και το άρθρο 4 Πρωτοκόλλου 4, όταν ακτοφυλακτικό σκάφος παρεμπόδισε πλοίο μεταναστών και επέστρεψε περίπου 200 επιβάτες στη Λιβύη. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι μετανάστες βρίσκονταν υπό «συνεχή και αποκλειστικό έλεγχο» των ιταλικών αρχών, επεκτείνοντας τη δικαιοδοσία της ΕΣΔΑ σε εξωεδαφικές πράξεις κρατών.[40]

M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδος (2011)

Το Μεγάλο Τμήμα έκρινε ότι το Βέλγιο παραβίασε την ΕΣΔΑ επαναπροωθώντας Αφγανό αιτούντα άσυλο στην Ελλάδα, όπου αντιμετώπιζε αθλίους συνθήκες. Η απόφαση εισήγαγε και εδραίωσε την έννοια της «έμμεσης επαναπροώθησης», καθιερώνοντας την αρχή ότι κράτη δεν μπορούν να βασίζονται σε τεκμήριο ασφάλειας για άλλα κράτη χωρίς ατομική αξιολόγηση.[41]

N.D. και N.T. κατά Ισπανίας (Μεγάλο Τμήμα, 2020)

Σε αντίθεση με τη γενική τάση, το Μεγάλο Τμήμα έκρινε ότι η Ισπανία δεν παραβίασε την ΕΣΔΑ όταν απέτρεψε αιτούντες ασύλου που επιχείρησαν μαζική και βίαιη διέλευση του φράκτη στη Μελίλλα. Η απόφαση ανταποκρίνεται στα ειδικά γεγονότα της υπόθεσης και δεν θεσπίζει γενικό δικαίωμα των κρατών σε pushbacks.[42]

A.R.E. κατά Ελλάδος (2025)

[40] ECtHR, Hirsi Jamaa and Others v. Italy [GC], no.27765/09, 23 February 2012, §§77-82, 131-158, 185-186.
[41] ECtHR, M.S.S. v. Belgium and Greece [GC], no.30696/09, 21 January 2011, §§342-368, 255-314.
[42] ECtHR, N.D. and N.T. v. Spain [GC], nos.8675/15 and 8697/15, 13 February 2020, §§167-232.

Πρόσφατη απόφαση του Ιανουαρίου 2025, στην οποία το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ομόφωνα ισχυρές ενδείξεις συστηματικής πρακτικής pushbacks από την Ελλάδα. Σε συνδυασμό με την υπόθεση Khlaifia κατά Ιταλίας (2016), η απόφαση αυτή αποτελεί σήμερα κορυφαία αναφορά για τη νομική αξιολόγηση των θαλάσσιων pushbacks.[43]

[43] ECtHR, Khlaifia and Others v. Italy [GC], no.16483/12, 15 December 2016. ECtHR, A.R.E. v. Greece, January 2025.

6. Η ΝΕΑ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ (2024)

Στις 10 Απριλίου 2024, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε τη Νέα Συμφωνία Μετανάστευσης και Ασύλου με 322 ψήφους υπέρ και 266 κατά, η οποία επικυρώθηκε από το Συμβούλιο της ΕΕ στις 14 Μαΐου 2024.[44] Η Συμφωνία αποτελεί δέσμη δέκα νομοθετικών κειμένων, επιδιώκοντας να μεταρρυθμίσει εκ θεμελίων το κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου.

Αρκετά στοιχεία της Συμφωνίας αξιολογούνται θετικά από άποψη προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων: η θέσπιση υποχρεωτικών ανεξάρτητων μηχανισμών ελέγχου στα σύνορα, η βελτίωση των εγγυήσεων κατά τη διαδικασία ελέγχου νεοαφιχθέντων και η εισαγωγή μηχανισμών αλληλεγγύης μεταξύ κρατών-μελών αποτελούν βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση.[45]

Παρά ταύτα, η νέα Συμφωνία δέχθηκε σκληρή κριτική από οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Διεθνής Αμνηστία δήλωσε ότι ενέχει κινδύνους που θα αφήσουν κενά στο ευρωπαϊκό δίκαιο ασύλου για δεκαετίες.[46] Επισημαίνονται τρία κύρια ζητήματα: α) η δυνατότητα παράτασης κράτησης σε συνοριακές εγκαταστάσεις, β) η «διαδικασία κρίσης και ανωτέρας βίας» που μπορεί να αδειοδοτήσει έκτακτα μέτρα ικανά να υπονομεύσουν το δικαίωμα ασύλου, και γ) η τάση εξωτερίκευσης της επεξεργασίας αιτήσεων σε τρίτες χώρες.

Το PRAB εκτιμά ότι τα νέα νομικά κείμενα δεν είναι πιθανό να τερματίσουν τις πρακτικές pushback και ότι η χρήση τους ως συστηματικού εργαλείου διαχείρισης συνόρων θα συνεχιστεί.[47]

---

[44] Regulation (EU) 2024/1349 (AMMR). EP vote 10 April 2024 (322 for, 266 against). Council adoption 14 May 2024.

[45] EPRS (2025) op.cit. p.16-17. Pettersson Furst (2024), Springer Handbook on EU Migration Policy. DOI:10.1007/978-3-031-83441-7_9

[46] Amnesty International (2024), EU Migration and Asylum Pact reforms, 8 April 2024. https://www.amnesty.org

[47] PRAB (2025) op.cit. p.19. Gonzalez Enriquez (2024), The EU Pact on Migration and Asylum, Real Instituto Elcano.

7. ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΛΟΓΟΔΟΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ο κεντρικός κρίκος που λείπει στην αποτελεσματική προστασία της αρχής είναι η ουσιαστική λογοδοσία. Οι περισσότερες παραβιάσεις παραμένουν ατιμώρητες για τέσσερις κυρίως λόγους: α) πρακτικές δυσκολίες συλλογής αποδείξεων, β) κρατική αδιαφορία για αυτοδιερεύνηση, γ) ανεπαρκής ανεξαρτησία εποπτικών μηχανισμών, και δ) δυσχέρεια απόδοσης ευθύνης στον Frontex.[48][49]

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ζητήσει από τα κράτη-μέλη να θεσπίσουν ανεξάρτητους μηχανισμούς παρακολούθησης, αλλά η εμπειρία της Κροατίας έδειξε ότι τέτοιοι μηχανισμοί μπορεί να έχουν περιορισμένη αποτελεσματικότητα εάν δεν συνοδεύονται από πραγματική ανεξαρτησία.[50] Η αποτελεσματικότερη οδός παραμένει η δικαστική επιβολή μέσα από ατομικές και συλλογικές προσφυγές.

Βάσει της ανωτέρω ανάλυσης, διατυπώνονται οι ακόλουθες προτάσεις πολιτικής:

- Ενίσχυση ανεξάρτητων μηχανισμών παρακολούθησης στα σύνορα, με εγγυημένη πρόσβαση της UNHCR, μη κυβερνητικών οργανώσεων και ανεξάρτητων παρατηρητών σε όλες τις συνοριακές επιχειρήσεις.
- Θέσπιση μηχανισμών ατομικής λογοδοσίας: ο Ευρωπαϊκός Εισαγγελέας και οι εθνικές αρχές να διερευνούν αυτεπαγγέλτως υποθέσεις πιθανής παράνομης επαναπροώθησης.
- Μεταρρύθμιση Frontex: θέσπιση ανεξάρτητου εποπτικού οργάνου με ουσιαστικές εξουσίες αναστολής επιχειρήσεων, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη δικαστική καταδίκη του κράτους-μέλους.
- Θέσπιση νομικών οδών: δημιουργία ασφαλούς τρόπου υποβολής αιτήσεων ασύλου εκτός ΕΕ, ώστε να περιοριστεί η ανάγκη επικίνδυνων ταξιδιών και η ανάλογη πίεση στα εξωτερικά σύνορα.
- Ενίσχυση μηχανισμών αλληλεγγύης: πραγματική υλοποίηση του μηχανισμού αλληλεγγύης της νέας Συμφωνίας, ώστε να αποσυμπιεστεί η πίεση από κράτη πρώτης εισόδου.

[48] FRA (2016), Scope of non-refoulement in contemporary border management. https://fra.europa.eu
[49] PACE (2022), Pushbacks on land and sea: illegal measures of migration control, AS-MIG-2022-07.
[50] ECtHR, M.H. and Others v. Croatia, nos.15670/18 et al., 18 November 2021 (βλ. ανωτ. υποσ. 36).

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αρχή της μη επαναπροώθησης αποτελεί έναν από τους πλέον θεμελιωδώς εδραιωμένους κανόνες του σύγχρονου διεθνούς δικαίου.[51] Από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 έως τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, το κανονιστικό πλαίσιο είναι εκτεταμένο και σαφές: κανένα κράτος δεν επιτρέπεται να επαναπροωθεί πρόσωπο σε χώρα όπου αντιμετωπίζει κίνδυνο δίωξης, βασανισμού ή θανάτου.[52]

Παρά ταύτα, η πραγματικότητα στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ αποκλίνει δραματικά από αυτή τη νορματιβική επιταγή. Τα pushbacks έχουν μετατραπεί από έκτακτη πρακτική σε συστηματικό εργαλείο διαχείρισης συνόρων σε πλήθος κρατών-μελών, συχνά συνοδευόμενα από βία, εξευτελισμό και άμεσο κίνδυνο για τη ζωή των εκτοπισμένων. Η ναυαγία ανοικτά των Πύλων με πάνω από 600 θύματα,[53] τα βίντεο από μαστιγώσεις στα κροατικά σύνορα,[54] οι επανειλημμένες καταδίκες από το ΕΔΔΑ[55] — αποτελούν συνθετικά μιας εικόνας συστηματικής κρίσης αξιών.

Η Νέα Συμφωνία Μετανάστευσης και Ασύλου (2024) αποτελεί σημαντικό νομοθετικό βήμα, αλλά δεν απαντά επαρκώς στις κεντρικές προκλήσεις.[56] Χωρίς ουσιαστικούς μηχανισμούς λογοδοσίας και ανεξάρτητης εποπτείας, τα φαινόμενα παραβίασης δεν θα κοπάσουν — και θα παραμένουν ατιμώρητα.[57]

Σε τελική ανάλυση, η κρίση των pushbacks δεν είναι μόνο νομική — είναι βαθύτατα ηθική και πολιτική. Η αρχή της μη επαναπροώθησης αντανακλά τη διεθνή δέσμευση ότι κάθε άνθρωπος — ανεξαρτήτως καταγωγής, εθνικότητας ή νομικής κατάστασης — διαθέτει αναφαίρετα δικαιώματα που δεν μπορούν να συμψηφιστούν με λόγους ασφάλειας ή αποτροπής μεταναστευτικών ρευμάτων. Η ΕΕ, ως κοινότητα δικαίου και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, φέρει βαρύτατη ευθύνη να αποδείξει ότι αυτή η δέσμευση δεν εξαντλείται στη ρητορεία.

---

[51] Geneva Convention 1951, Article 33· Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ΕΕ, άρθρο 18 (βλ. ανωτ. υποσ. 2).

[52] Charter of Fundamental Rights of the EU, OJ C 326, 26.10.2012, Articles 18-19 (βλ. ανωτ. υποσ. 20).

[53] Amnesty International/HRW (2023), Greece: Authorities Let Migrants Drown, June 2023 (βλ. ανωτ. υποσ. 33).

[54] HRW (2020), Croatia: Violence, Pushbacks at EU Border (βλ. ανωτ. υποσ. 34).

[55] ECtHR, Khlaifia v. Italy [GC], no.16483/12, 2016· A.R.E. v. Greece, 2025 (βλ. ανωτ. υποσ. 43).

[56] Regulation (EU) 2024/1349 (AMMR), OJ L, 22.5.2024 (βλ. ανωτ. υποσ. 44).

[57] PRAB (2025), Pushback Report, σ. 19 (βλ. ανωτ. υποσ. 47).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Διεθνείς Συνθήκες και Νομικά Κείμενα

Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention), 28 July 1951, United Nations Treaty Series, vol. 189, p. 137. https://www.unhcr.org/en-us/3b66c2aa10

Protocol Relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, United Nations Treaty Series, vol. 606, p. 267.

Convention Against Torture (CAT), 10 December 1984, United Nations Treaty Series, vol. 1465, p. 85.

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 16 December 1966, United Nations Treaty Series, vol. 999, p. 171.

European Convention on Human Rights (ECHR), 4 November 1950, Council of Europe Treaty Series no. 5.

Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012, pp. 391-407.

Directive 2013/32/EU on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast), OJ L 180, 29.6.2013.

Regulation (EU) 2019/1896 on the European Border and Coast Guard, OJ L 295, 14.11.2019.

Regulation (EU) 2024/1349 - Asylum and Migration Management Regulation (AMMR), OJ L, 22.5.2024.

Β. Νομολογία Δικαστηρίων

ECtHR, Hirsi Jamaa and Others v. Italy [GC], no. 27765/09, 23 February 2012. https://hudoc.echr.coe.int

ECtHR, M.S.S. v. Belgium and Greece [GC], no. 30696/09, 21 January 2011. https://hudoc.echr.coe.int

ECtHR, N.D. and N.T. v. Spain [GC], nos. 8675/15 and 8697/15, 13 February 2020.

ECtHR, A.R.E. v. Greece, January 2025.

ECtHR, Soering v. United Kingdom, no. 14038/88, 7 July 1989.

ECtHR, Khlaifia and Others v. Italy [GC], no. 16483/12, 15 December 2016.

ECtHR, Chahal v. United Kingdom, no. 22414/93, 15 November 1996.

ECJ, Case C-808/18, Commission v. Hungary, 17 December 2020, ECLI:EU:C:2020:1029.

Γ. Εκθέσεις Διεθνών Οργανισμών

UNHCR (1997), Note on the Principle of Non-Refoulement. https://www.refworld.org/docid/438c6d972.html

UNHCR (2007), Advisory Opinion on the Extraterritorial Application of Non-Refoulement Obligations. https://www.refworld.org/docid/45f17a1a4.html

UNHCR (2024), Global Forced Displacement Report 2024. https://www.unhcr.org

European Parliament Research Service (EPRS) (2025), Addressing pushbacks at the EU's external borders, PE 772882. https://www.europarl.europa.eu

Human Rights Watch (2021), Frontex Failing to Protect People at EU Borders. https://www.hrw.org

Human Rights Watch (2020), EU: Probe Frontex Complicity in Border Abuses, 9 November 2020.

Amnesty International (2024), EU: Migration and Asylum Pact reforms will put people at heightened risk, 8 April 2024. https://www.amnesty.org

Danish Refugee Council / PRAB (2025), Pushback Report January 2025. https://drc.ngo

ECCHR (2025), Violence & Rightlessness at Europe's (External) Borders. https://www.ecchr.eu

Fundamental Rights Agency (FRA) (2016), Scope of the principle of non-refoulement in contemporary border management. https://fra.europa.eu

Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE) (2022), Pushbacks on land and sea: illegal measures of migration control, AS-MIG-2022-07.

UN Special Rapporteur on the Human Rights of Migrants (2020), Report to the Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/44/42.

Δ. Επιστημονικά Άρθρα και Ακαδημαϊκά Κείμενα

D'Angelo, E.F. (2009), Non-Refoulement: The Search for a Consistent Interpretation of Article 33, Vanderbilt Journal of Transnational Law, 42(1), 279-316. https://heinonline.org

Kim, S. (2017), Non-refoulement and extraterritorial jurisdiction, Leiden Journal of International Law, 30(1), 49-70.

Harvard International Law Journal (2022), The Obligation of Non-Refoulement and Its Erga Omnes Partes Character. https://journals.law.harvard.edu/ilj/

Gonzalez Enriquez, C. (2024), The EU Pact on Migration and Asylum: context, challenges and limitations, Real Instituto Elcano.

Pettersson Furst, E. (2024), The New Pact on Migration and Asylum in a shifting political context, Springer Handbook on EU Migration Policy (2025). DOI: 10.1007/978-3-031-83441-7_9

Tsapoga, M. (2023), Archi tis mi epanaprothisis (non refoulement) kai prosfygiko zitima, OffLine Post, 8 Septemvriou 2023. https://www.offlinepost.gr

Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis — IKEE (2018), I archi tis mi epanaprothisis sto Diethnes Dikaio. http://ikee.lib.auth.gr/record/298006

Dimokritio Panepistimio Thrakis (2021), I archi tis mi epanaprothisis sto evropaiko dikaio. https://repo.lib.duth.gr

Greek Council for Refugees / PRAB (2021), Push back of responsibility. https://gcr.gr

Ε. Ηλεκτρονικές Βάσεις Δεδομένων

Refworld — UNHCR Global Database of Legal Documents: https://www.refworld.org

EUR-Lex — Access to European Union Law: https://eur-lex.europa.eu

HUDOC — European Court of Human Rights Case-Law Database: https://hudoc.echr.coe.int

EUI — Migration Policy Centre: https://www.migrationpolicycentre.eu

HeinOnline Law Journal Library: https://heinonline.org